

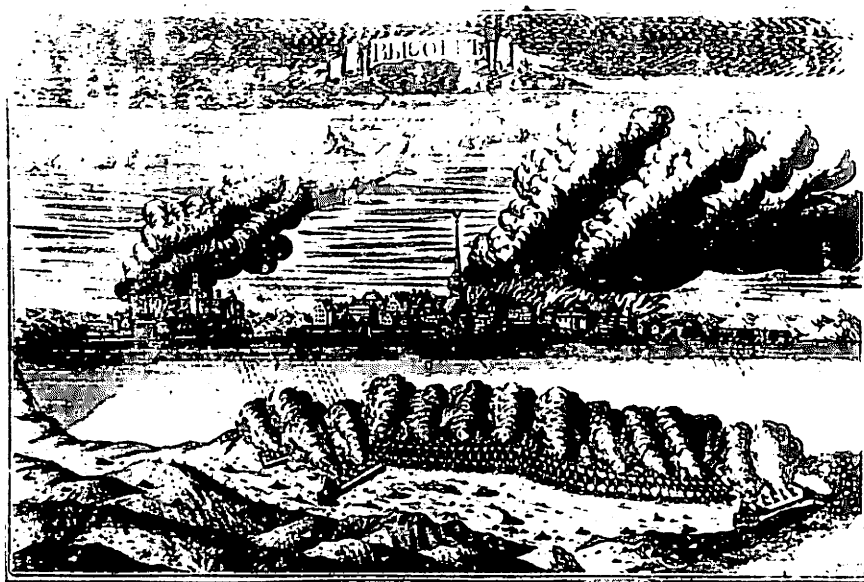
Det svenska försöket att erövra Ösel 1711

VOITTO AHONEN

Det svenska rikets krigslycka i Stora nordiska kriget tog en avgörande vändning i slaget vid Poltava 1709. Belägringarna vid Finlands östgräns och i Balticum följande år slutade med idel kapitulationer: Viborg den 13 juni, Riga den 11 juli, Pernau den 21 augusti, Kexholm den 9 september och Reval den 28 september. Även om man skyndsamt började ställa upp nya styrkor i stället för de förlorade arméerna, dröjde det flera år innan möjligheter öppnade sig för en ny offensiv. Härtill kom att krigsmaktens själ, konung Karl XII fram till 1714 vistades i Turkiet dit han med en liten trupp lyckats fly från Poltava.¹

Det strategiska tänkandet inom den militära och politiska ledningen i Stockholm under 1710-talets första år koncentrerade sig speciellt till tre hotade riktningar. Från Skåne eller Finland var det möjligt för fienden att hota själva moderlandet och även Vorpommern med de sista svenska fästningarna var utsatt för angrepp från kontinenten. Sedan Sverige 1710 besekrat Danmark i kampen om Skåne, försökte man ännu – också efter förlusten av Balticum och Karelen – störa fiendens uppmarsch och underhållsleder, särskilt i öster kring Viborg och S:t Petersburg. Avsik-

¹ Tapani Mattila, *Meri maamme turvana. Suomen meripuolustuksen vaiheita Ruotsin vallan aikana* (Jyväskylä 1983), s. 29–30. Eirik Hornborg, *Kampen om Östersjön. Till slutet av segelfartygens tidevarv* (Stockholm 1945), s. 251–252. Raimo Ranta, *Viipurin komendanttikunta 1710–1721. Valtaus, hallinto ja oikeudenhoito*, *Historiallisia tutkimuksia* 141 (Jyväskylä 1987), s. 51, 69. Gustaf Petri, 'Försvaret mot öster 1714–18', *Karolinska Förbundets årsbok* 1920, s. 129–130. Stefan Hartmann, *Reval im Nordischen Krieg. Quellen und Studien zur baltischen Geschichte* 1 (Bonn 1975), s. 9–14. A. Vassar (red.), *Eesti NSV ajalugu* I (Tallinn 1955), s. 421.

Viborg var den första av Sveriges stora fästningar vid östgränsen som föll i Rysslands händer år 1710. (Foto: Museiverket, historiska bildarkivet).

ten var att återerövra Viborg hösten 1711, men belägringen misslyckades.²

I Stockholm hade man svårt att smälta förlusten av Karelen, Ingermanland, Est- och Livland, vilket framkom bl.a. i samband med ställningstagandena 1716, åländska kongressen 1718 och ännu i förarbetena för det slutliga fredsfördraget.³ Det är därför lätt att förstå att man inom riksrådet och militärledningen 1711 övervägde tanken att försöka återerövra åtminstone Ösel. Ön hade övergått till ryssarna föregående år då även fästningen Arensburg sprängts.⁴

² Walter Ahlström, *Arvid Horn och Karl XII 1710–1713* (Lund 1959), s. 27–49. *Karl XII på slagfältet IV* (Stockholm 1919), s. 903–904. Petri, s. 129–152.

³ Otto Haintz, *König Karl XII von Schweden III* (Berlin 1958), s. 110–119, 209–214, 229–239. K. J. Hartman, *Åländska kongressen och dess förhistoria I*, Acta Academiae Aboensis. Humaniora II (Åbo 1921), s. 36–46. Göran Wensheim, *Studier kring freden i Nystad*, Bibliotheca historica Lundensis XXIX (Lund 1973), s. 132–141.

⁴ Om Arensburgs öde, se närmare *Landrath Wrangell's Chronik von Ehistland nebst*

Planering

Planen hade synbarligen förberetts ända sedan våren och det slutliga beslutet fattades i riksrådet den 1 juni. I två brev gav rådet överbefälhavaren i Finland, Carl Nieroth, direktiv att börja förbereda en återerövring av såväl Reval som Ösel. Planen på en operation mot Reval befann sig i ett preliminärt skede och Nieroth skulle därför först kunska pa. Ifall läget var gynnsamt skulle genomförandet anförtros någon skicklig och duglig man. Planerna för expeditionen mot Ösel hade däremot tagit mera konkret form och rådet gav Nieroth detaljerade direktiv beträffande vilka trupper och skepp som skulle användas.⁵

Överstelöjtnant Otto Magnus Wolffelt utsågs att leda expeditionen och han fick uppdraget att erövra Ösel samt ordres i huvuddrag den 6 juni. Rådet uppmanade Wolffelt att titta om planen och meddelade honom att Nieroth, flottans chef viceamiral Olof Wernfelt och generalkvartermästaren Magnus Palmqvist underrättats genom brev. Uppdraget bestod i att återbörda provinsen till Sveriges krona. Expeditionens huvudbas var Helsingfors, dit Wolffelt skulle resa för att inleda förberedelserna. Avsikten var att använda de garnisonstrupper som efter belägringen av Reval föregående höst flytt till Finland.⁶

Med tanke på lokalkännedom och krigserfarenhet var Wolffelt uppenbarligen den bästa tänkbara ledaren för expeditionen. Han var 48 år gammal och född i Livland. Före kriget hade han tjänat upp sig till löjtnant i Tavastlands infanteriregemente. Under de tio första krigsåren tjänade han som kapten och major vid Livlands infanteriregemente. Enligt Lewenhaupts officersmatrikel utnämndes han till överstelöjtnant och kommandant på Arensburg den 17 juli 1710; samma titulatur användes även i rådets brev. Wolffelt hade alltså varit den sista kommandanten

angehängten Ebstländischen Capitulations-Punkten und Nystädter Friedensschluss (Dorpat 1845), s. 78–81. Ludvig W:son Munthe, *Kungl. fortifikationens historia* III:2 (Stockholm 1911), s. 542–544.

⁵ Rådet t. Nieroth 1.6.1711, Skrivelser t. Nieroth från rådet m.fl. 1711, mfr FR 251, RA.

⁶ Wolffelt t. Nieroth 4.7.1711 med rådet t. Wolffelt 6.6.1711 som bilaga, Otto Magnus Wolffelts bref till Carl Nieroth för år 1711, Stora nordiska kriget vol. 6, mfr FR 416, RA.

på Arensburg efter Hans Henrik von Liewen och det var han som tvingats överlämna fästningen i ryssarnas händer.⁷

Det klarnade snabbt för Wolffelt och rådet att det manskap som fanns kvar av garnisonen från Reval inte var nog för en erövring av Ösel. Wolffelt utarbetade nu på en och en halv vecka ett memorial för rådet. När rådet bekantat sig med detta förordnades, att också de soldater som fanns kvar av garnisonen i Riga skulle delta i expeditionen. Samtidigt beslöts att för transporten reservera två bestyckade fartyg och en fregatt, vilka skulle få i uppdrag att efter erövringen stanna kvar för att kryssa i vattnen kring Ösel, Est- och Livland.⁸

Efter pestepidemin föregående höst och vinter återstod av Revals garnison endast omkr. 200 man ur Dalarnas, Västergötlands, Hälsinglands och Västerbottens regementen samt Hälsinglands bataljon. Det stod inte alls bättre till med Rigas garnison. Under major Bengt Joel Gyllenströms befäl hade 194 man ur artilleriet och Österbottens infanteriregemente på hösten återvänt till Österbotten.⁹

Förlusterna under vintern hade varit enorma, ty ursprungligen avreste omkr. 1200 man från Reval. Enligt uppgift av Nieroth hade 693 man avlidit fram till den 19 oktober, 283 man var sjuka och friska endast 223. I mars 1711 då sjukdomen gett med sig återstod 175 friska och 62 sjuka. Under hösten hade man överhuvudtaget inte låtit truppen komma iland och den inkvarterades i Nyland först på vintern. När beslutet om expeditionen till Ösel fattades hade truppen förberett sig för att återvända till Sverige.¹⁰ Manskapet från Riga hade först placerats på Ösel, varvid styrkan uppgavs vara 836 man inklusive officerare och un-

⁷ Adam Lewenhaupt, *Karl XII:s officerare I* (Stockholm 1920), s. 771. *Wrangell's Chronik*, s. 79 not.

⁸ Wolffelt t. Nieroth 4.7.1711 med extr. ur råds resolution 19.6.1711 som bilaga, *Stora nordiska kriget* vol. 6, mfr FR 416.

⁹ 'Förslag uppå det Manskap som äro öfwerblefne af Rigiska garnison ... 29.12.1710', Gyllenströms rapporter t. Nieroth vol. 5, Generalförslag som bilaga t. Rutenskölds brev 28.11.1710, inkomna skrivelser t. Nieroth 1710–1711, vol. 8, mfr FR 416. Lewenhaupt I, s. 263.

¹⁰ Nieroths kopiebok I 26.9., 15.10., 17.10, 24.10.1710, Cederboms generalförslag 17.3.1711, vol. 8, mfr FR 416. I litteraturen uppges, att den svenska garnisonens styrka vid avfärden skulle ha varit endast 400–500 man, medan den före pestens utbrott skulle ha uppgått till c:a 4500 man (Hartmann, s. 41, 85–86). Det är möjligt att de döda som Nieroth inrapporterade var sådana som lämnats i Reval.

derofficerare. I slutet av året hade den alltså smultit samman till knappa 200 man.¹¹

I mitten av juni kompletterade rådet sitt beslut om expeditionens målsättning genom att utarbeta en kungörelse till öns invånare. De övriga förberedelserna fick en mycket långsam start, ty först under de två första veckorna i juli kunde Wolffelt få till stånd diskussioner med centralförvaltningen om hur de praktiska förberedelserna skulle inledas. I mitten av juli kunde expeditionens ledare slutligen meddela att han skulle avresa till Helsingfors med ett parti musköter och granater.¹²

Vid samma tid inleddes förberedelserna även vid flottan. Riksrådet gav viceamiral Wernfelt order, att två fartyg skulle segla till vattnen vid Ösel och Livland för att störa fiendens underhålls- och förbindelsestrafik. Redan i början av juli företog Nieroths svärson, kapten Otto Siöstierna en kunskaparexpedition med fregatten Wollgast till Ösel och fick efter hemkomsten order att återvända. Hans färd koordinerades med samtidiga kunskaparexpeditioner till Reval och Retusaari.¹³ De insamlade uppgifterna föreföll gynnsamma. På Ösel fanns inga ryska trupper och invånarna förhöll sig i huvudsak välvilligt till Sverige. Landskapet skulle få en god skörd och man skulle kunna transportera betydande mängder spannmål därifrån till Finland.¹⁴

I ljuset av den kunskap man samlat in tedde sig riksledningens beslut att försöka besätta Ösel som en god lösning. Ryssland hade efter krigsutbrottet i slutet av föregående år sin huvuduppmärksamhet riktad mot Turkiet. Sjökriget på Finska viken befann sig i ett lugnt skede, eftersom den svenska flottan lyckats stänga in ryssarna i Kronstadt och Viborg. Under sommaren förberedde man sig för att bryta underhållstrafiken till Viborg, något som man sedan försökte genomföra på hösten – visserligen utan några bestående resultat. Trycket på Ryssland från olika håll skapade emellertid rätt stort spelrum för operationer mot Balticum.

¹¹ Nieroth t. Lybecker och Palmroth 27.9.1710, till försvarskommissionen 29.9.1710, vol. 1 a, mfr FR 416.

¹² Rådets kungörelse till Ösels invånare 13.6.1711 (kopia), Wolffelt t. Nieroth 4.7., 14.7.1711, riksrådets resolution 4.7.1711 (kopia), vol. 6, mfr FR 416.

¹³ Nieroth t. Wernfelt 6.7., 15.7.1711 o. t. riksrådet 27.7.1711, vol. 2 c, Nieroth t. rådet 14.8.1711, vol. 2 d, mfr FR 415. Lewenhaupt II, s. 633–634.

¹⁴ Nieroth t. rådet 14.8.1711, vol. 2 d, mfr FR 415.

Dessa hämmades emellertid av bristen på tillräckligt starka svenska trupper.

Ett angrepp på Reval skyttade ännu som en avlägsen möjlighet, men man avstod från att förverkliga den anfallsplan som generalmajor von Liewen framlade i juni. Planen förelades såväl rådet som Nierothe. I princip var man positivt inställd, men eftersom staden ansågs ha en alltför stark garnison och den strategiska tyngdpunkten låg i Viborgsriktningen, förkastades planen slutligen i augusti av riksrådet såsom olämplig i det rådande läget.¹⁵

Förberedelser

I mitten av augusti inleddes de slutliga förberedelserna för erövringen av Ösel. Efter en sjöresa som tog hela tre veckor på grund av motvind anlände Wolffelt till Helsingfors där han finlipade sin plan, som han presenterade för rådet i ett memorial. Han bad att rådet skulle fatta beslut om vilka fartyg som skulle delta i expeditionen, om truppernas proviant och beväpning samt om hur postförbindelserna skulle skötas. I sitt svar förordnade rådet att truppens styrka skulle vara 500 infanterister och fyra artillerihantlangare, som skulle skickas från Stockholm. Trupperna skulle förses med proviant för en månad.¹⁶

Artilleristerna, en fänrik, en sergeant, fyra konstaplar och fyra hantlangare, ankom i mitten av augusti från Stockholm. För att Arensburgs fästning ånyo skulle kunna iståndsättas beslöt rådet vidare att separat sända majoren vid fortifikationen, Gabriel Cronstedt till Ösel. Avsikten var att utföra de mest brådskande befästningsarbetena före vinterkyllan satte in.¹⁷

Huvuddelen av expeditionsstyrkan sammansattes av återstoden av Revals garnison samt av Gyllenströms värvade bataljon, dit resterna av manskapet från Rigas och Kexholms garnisoner överförts i början av

¹⁵ Nierothe's kopiebok IV 22.7.1711. Rådet t. Nierothe 19.6., 7.7., 18.7., 10.8.1711, kopia av von Liewens plan 21.6.1711, vol. 11, mfr FR 251. Mattila, s. 30–31. Hornborg, a. 255. Hartmann, s. 16, 46. *Eesti NSV ajalugu*, s. 421.

¹⁶ Wolffelts memorial 14.8.1711, vol. 6, mfr FR 416. Rådets resolution 15.8.1711, vol. 2 d, mfr FR 415; Wolffelt t. Kungl. Maj:t 8.11.1711, vol. 19, mfr FR 254.

¹⁷ Förslag uppå följande artillerie betiente 15.8.1711, vol. 6, mfr FR 416. Rådet t. Nierothe 4.8.1711, mfr FR 251. Munthe, s. 565.

året. Major Gyllenström hade ställt upp truppen på order av Nieroth under vintern och den hade bl.a. tjänstgjort som vaktstyrka för tillfångatagna ryska generaler i närheten av Åbo och bistått överbefälhavaren vid indrivningen av skatter.¹⁸ Gyllenströms bataljon ankom till Helsingfors under de sista dagarna i juli. Enligt ett memorial från den 16 augusti var dess styrka 305 man samt officerare och underofficerare. Styrkan var något mindre än Wolffelt väntat sig. Dessutom innefattade antalet också sjuka, sårade och arresterade, varför den faktiska styrkan inte motsvarade den uppgivna numerären.¹⁹

Garnisonsmanskpet från Reval fanns redan i Helsingfors. Enligt en förteckning från den 2 augusti var 233 man och officerare ur garnisonens fem truppförband närvarande. Följande dag utökades ännu Hälsinglands regemente med fem man när en fänrik som flytt ur rysk fångenskap återvände tillsammans med fyra soldater.²⁰

Först när förberedelserna kommit så här långt underrättade rådet Karl XII i Bender. Expeditionen motiverades med att fienden helt retirerat från området och att det skulle bli lätt att erövra Ösel med två fartyg. Wolffelt inspekterade expeditionen den 24 augusti, då det framgick att några svenska officerare var ovilliga att följa med. Man beslöt också att skicka totalt sex officerare, en grupp underofficerare och ett tiotal meniga till Stockholm.²¹

Samtidigt som man samlade manskpet hade man vidtagit åtgärder för att skaffa vapen och ammunition från Stockholm. Avsikten var att en del av en vapenlast till huvudarmén skulle levereras till Helsingfors i mitten av augusti. Vapenfartyget avseglade från Stockholm med 2000 infanteri- och lika många kavallerimusköter. Expeditionen fick synbarligen de vapen den behövde ur denna försändelse. Samtidigt började man

¹⁸ Förslag uppå det ifrån Kiexholm utmarscherade guarnizons manskpet 21.11.1710, Vorschlag auf die Mannschaft von der Riegischer Garnison, Gyllenström t. Nieroth 14.2., 21.2., 4.3.1711, vol. 5, mfr FR 415. Gyllenström t. Nieroth 21.3., 28.3., 1.4., 22.4., 24.4., 6.5., 4.7.1711, vol. 5, mfr FR 416. Rådet t. Nieroth 18.7.1711, mfr FR 251. C. O. Nordensvan, 'Svenska arméns regementen 1700-1718', KFÅ 1920, s. 84.

¹⁹ Gyllenströms memorial 16.8.1711, vol. 5, mfr FR 416.

²⁰ Förslagh uppå det ifrån Rewal öfwerkombne swänka guarnizons manskpet 2.8.1711, Cederbom t. Nieroth 3.8.1711, vol. 8, mfr FR 416.

²¹ *Historiska handlingar* VII (Stockholm 1870), s. 261–262. Gyllenström t. Nieroth 24.8.1711, specification 24.8.1711, vol. 5, mfr FR 416.

skaffa kompletterande mundering. Officerarna förbjöds att ta hästar med sig eftersom det inte under vintern skulle vara möjligt att skaffa foder på Ösel. Manskapets proviant skulle enligt normal fältstat beräknas för en månad. Vid truppens proviantanskaffning bidrog landshövdingen Johan Creutz och krigskommissarien Johan Frisius, som gjort armén många tjänster och som man särskilt hoppades att skulle kunna skaffa fram spannmål och salt.²²

Försening

Utrustningen av truppen dröjde så länge att avresan måste uppskjutas betydligt. Fartyget med vapnen anlände i början av augusti, men Creutz' och Frisius' proviantering pågick ända in i september. Man fick visserligen hjälp av magasinet i Helsingfors, men tilläggsproviant hade rekvirerats ända från Stockholm. När provianten lastades den 21 september upptäcktes att brödet inte räckte ens för hälften av behovet, varför man blev tvungen att förutom råg ta ombord också kvarnstenar. Först den 28 september var provianten slutligen klar för lastning. Trots det måste man nöja sig med en plan som gick ut på att expeditionen skulle inhandla kött och annat behövligt framme på Ösel.²³

Rekvireringen av fartyg pågick också länge, även om order utfärdats sedan sommaren. Ett fartyg som rekvirerats av Frisius anlände först den 11 september, medan ett fartyg som väntades från Vasa fortfarande saknades. Den 18 september disponerade expeditionen sammanlagt sex fartyg, vilket beräknades vara tillräckligt för att hela expeditionen skulle rymmas ombord. Befälet skulle föras från kronans fregatt Wollgast, Reval-garnisonen placerades, uppdelad på två kompanier, i fartyg som tillhörde landshövding Creutz och inspektör Wetter från Helsingfors, medan Gyllenströms män i tre kompanier placerades i Wetters postjakt, ett svenskt proviantfartyg och ett fartyg som tillhörde krigskommissarierna Malm och Frisius. Wollgast var det enda egentliga krigskeppet med en normalbestyckning om 34 kanoner. Av transportfartygen hade

²² Nieroth t. J. Creutz 14.8.1711, resolution på Gyllenströms memorial 16.8.1711, Instruction 28.8.1711, vol. 2 d, mfr FR 415. Krigskollegiet t. Nieroth 31.7.1711, mfr FR 251.

²³ Nieroths brefbok IV 14.8.1711. Nieroth t. Stiernstedt 21.8.1711, resolution på Cederbaums memorial 21.8.1711, vol. 2 d, mfr FR 415. Wolffelt t. Nieroth 21.9., 28.9.1711, vol. 6, mfr FR 416.

det största en dräktighet om 120 läster, medan postjakten var minst och tog ombord endast en underofficerare, en korpral och 15 man.²⁴

Enligt det förslag som gjordes upp den 18 september uppgick expeditionens slutliga styrka till fem kompanier och 530 man, varav 443 meniga och 87 officerare och underofficerare.²⁵ Eftersom fartygens kapten och besättning synbarligen inte inräknades i kompaniernas styrka var kommenderingens totala styrka uppenbarligen något högre än i förslaget.

Manskapet var redo för avfärd i början av september, men läget var osäkert på grund av hotet om ett fientligt anfall, som fick Wolffelt att ställa upp stark vakt och låta soldaterna övernatta i full utrustning natten mot den 11 september.²⁶ Nieroth inhiberade rent av hela expeditionen just den 11, men gav den 16 order om att förberedelserna skulle fortsätta. Orsaken var den misstanke som överbefälhavaren hyst hela året, att ryssarna under sommaren skulle försöka sig på en landstigning mot Helsingfors. Dessutom hade man iakttagit fientliga patruller i skärgården.²⁷

Fördröjningen innebar redan i detta skede att den bästa tiden för reparationer på Arensburg hade gått förlorad. Fortifikationsmajoren Cronstedt meddelade också rådet, att det längre endast var möjligt att bygga tillfälliga förskansningar samt att reparera baracker och magasin. Cronstedts lilla fortifikationstrupp kom fram redan i september långt före huvudexpeditionen, men kunde ensam endast utföra mindre reparationer och förhindra att boskap och spannmål fördes bort från Arensburg.²⁸

²⁴ Wolffelt t. Nieroth 11.9.1711, vol. 6, Specification huru manskapet af den Öselska Expedition ... 18.9.1711, vol. 5., mfr FR 416. Fredrik Hjelmqvist, *Kriget i Finland och Ingermanland 1707 och 1708* (Lund 1909), s. 215.

²⁵ General Förslagh af den effective Forcen uppå hela Commenderingen till Ösel 18.9.1711, vol. 5, mfr FR 416.

²⁶ Gyllenström t. Nieroth 4.9.1711, Wolffelt t. Nieroth 11.9., 14.9., 18.9.1711, vol. 5, mfr FR 416.

²⁷ Nieroths brefbok III 24.3., 7.4., 23.4.1711. Nieroth t. rådet 24.3.1711, t. von Essen 7.4.1711, t. Creutz 7.4.1711, vol. 2 a, mfr FR 414. Nieroth t. Wolffelt 9.9.1711, vol. 2 d, mfr FR 415. Wolffelt t. Nieroth 18.9.1711, vol. 5, mfr FR 416. Wolffelt t. Kungl. Maj:t 8.11.1711, vol. 9, mfr FR 254.

²⁸ Rådet t. Nieroth 4.9.1711, mfr FR 251. *Historiska handlingar IX* (Stockholm 1874), s. 304–305. Munthe, s. 566–567.

Motgångar

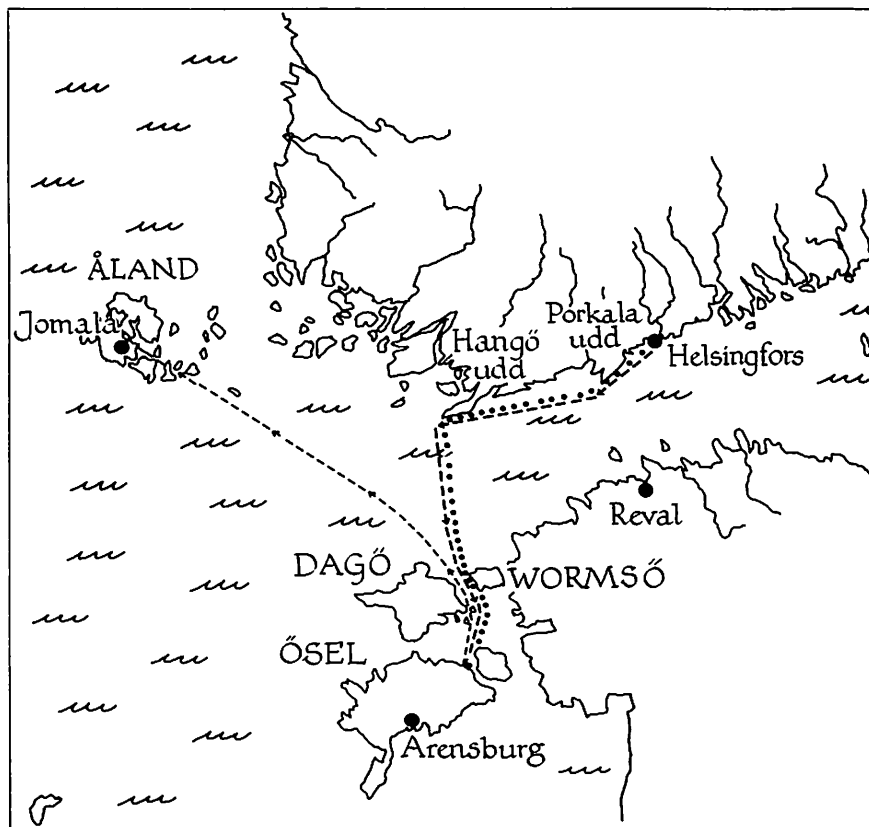
Efter den långa väntan kunde manskapet i Helsingfors embarkera den 30 september, men man blev tvungen att vänta på tjanlig vind fram till den 3 oktober. Enligt Gyllenströms redogörelse avseglade expeditionen denna dag med god vind från Helsingfors. Avsikten var att den skulle stanna på Ösel över vintern. Det fanns inga planer beträffande återkomsten och fartygen hade rekviderats endast för seglatsen till Ösel.²⁹ Det gick emellertid helt annorlunda. Om de följande veckornas motgångar är vi underrättade genom en serie brev från Gyllenström och Wolffelt som i huvuddrag ger en bild av expeditionens öden.

Man drabbades av motvind redan utanför Helsingfors. En kraftig storm natten mellan den 4 och 5 oktober splittrade expeditionen. Två transportfartyg, Wetters galjot och Frisius' kröijare, avskildes från de andra. Ombord på den förra fanns hälften av Revals garnisonsmanskap under kapten Otto Herman Max och på den senare två av Gyllenströms kompanier under kaptenerna Henrik Gyllenspång och Otto Ernst Taube. Resten av fartygen nådde på kvällen den 5 oktober fram till Hangö udd där de blev tvungna att invänta tjanligare väder. Samtidigt reparerades postjakten som börjat läcka i sjögången. De saknade fartygen söktes längs kusten tills man slutligen fann dem i gott skick, galjoten vid Porkala udd och kröijaren i Barösund, men ännu den 14 oktober hade de inte anslutit sig till huvudtruppen. Under väntetiden blev man tvungen att komplettera provianten med landshövdingens och kronofogdarnas hjälp eftersom över hälften av den för sjöresan reserverade vägkoston redan hade förbrukats.³⁰

De fartyg som befunnit sig på avvägar förenade sig med huvudtruppen den 20 oktober och fyra dagar senare seglade kommenderingen från Hangö udd mot sitt mål sedan man först försäkrat sig om att vinden skulle stå sig. Seglatsen gick så snabbt att man var utanför Dagö redan samma kväll. Följande dag ankrade man på redden mellan Ösel och Wormsö. Gyllenströms uppgift om ankarplatsen är något obestämd: "Quellen vid Sympersnäs". Enligt Wolffelts berättelse stannade fartygen

²⁹ Gyllenström t. Nieroth 6.10.1711, vol. 5, mfr FR 416.

³⁰ Gyllenström t. Nieroth 6.10., 14.10.1711, vol. 5, Wolffelt t. Nieroth 14.10.1711, vol. 6, mfr FR 416. Lewenhaupt I, s. 261, II, s. 443, 693.

Segelrutten från Helsingfors till Ösel och tillbaka.

för ankar ute på havet på grund av storm. Man landsatte en trupp under löjtnant Otto Reinhold Brusin på Wormsö. Den återvände på natten med sju bönder. Av dem fick kommenderingen veta att det inte fanns några ryssar någonstans på Ösel, Dagö eller andra öar och att garnisonen i Reval var svag. Den 25 oktober blåste det upp till en storm som fortsatte till den 3 november. Vädret blev kallare, det frös till och började snöa. Motgångarna fortsatte. Två av de mindre fartygen skadades i strandstenarna vid ankarplatsen, liksom även Wollgasts roder. Den 30 oktober skadades kapten Wasenbergs fartyg och drev från de andra. Trots signalkott från fartyget kunde de andra inte lämna bistånd.

I strid med direktiven i den ursprungliga planen kunde man inte tänka på att stanna på Ösel och blev därför tvungen att avstå från erövringen. Det slutliga beslutet fattades vid en middagsrådplägning ombord på Wollgast den 30 oktober. Utöver vädret motiverades beslutet med bristen på proviant och manskapets bristfälliga vinterutrustning. Enligt Gyllenströms rapport insjuknade en del av männen på grund av sin "nakenhet", medan en del förfrös sina fötter då de rörde sig i kylan med bara ben samt utan skjortor, byxor, strumpor och skodon.

Det förefaller som om Wolffelts och Cronstedts kommenderingar inte lyckades etablera kontakt under hela tiden och Cronstedt återvände till Sverige eftersom förstärkningarna inte hördes av. Wolffelt och hans män återvände till Hangö udd genast i början av november. Med sig hade de tre öselbor som ville bli svenska kronans undersåtar. Senare framgick att kapten Wasenberg lyckats ta sig till Jomala på Åland.³¹

Epilog

Först tre veckor efter återkomsten fick manskapet gå iland i Tvärminne, medan de sjuka transporterades vidare sjövägen till Helsingfors. Kommenderingens befälhavare Wolffelt reste den 26 november till Stockholm för att avge rapport om den misslyckade expeditionen inför rådet. Ett litet efterspel uppstod då man fick fast en korpral som rymt från kommenderingen, men nu ställdes inför krigsrätt. Wasenbergs trupp fick order att segla till Stockholm. Efter veckorna på Hangö udd och i Tvärminne steg Gyllenströms bataljon i land i Helsingfors först i december.³² På Creutz initiativ beslöt man att bataljonen skulle gå i vinterkvarter i Raseborgs östra härad och runt Borgå, men planen förverkligades inte, utan truppen övervintrade i Helsingfors och Kyrklätt.³³

De sista orden om expeditionen till Ösel sades av rådet och konungen under vintern och våren. Karl XII fick rådets brev från augusti först

³¹ Gyllenström t. Nieroth 3.11., 26.11.1711, vol. 5, Wolffelt t. Nieroth 2.11.1711, vol. 6, mfr FR 416. Wolffelt t. riksrådet 2.11.1711, t. Kungl. Maj:t 8.11.1711, vol. 9, mfr FR 254.

³² Gyllenström t. Nieroth 26.11., 7.12., 18.12.1711, vol. 5, Wolffelt t. Nieroth 24.11.1711, vol. 6, mfr FR 416.

³³ Creutz t. Gyllenström 19.12.1711, 4.1.1712, Gyllenströms memorial 22.1.1712, vol. 5, mfr FR 416.

sent på hösten. I sitt svar i november godkände han helt planen på att erövra Ösel. Konungen visste inte om man börjat förverkliga Liewens plan på en erövring av Reval, men såg gärna att någotdera försöket lyckades. Ifall man ännu inte gått in för en expedition vore det väl om en sådan kunde genomföras följande år.³⁴

Rådets förklaringar sändes till konungen i maj följande år. Som den främsta orsaken till misslyckandet nämnde rådet att starten försenats på grund av ryktena om fientliga rörelser och de övermäktiga väderförhållandena. Samtidigt meddelade rådet att det börjat vidta åtgärder för en ny expedition till Ösel. Den skulle ledas av överstelöjtnant Johan Henrik von Böckler som skulle segla från Gävle med 600 man värvade, först till Slite på Gotland och därifrån till målet under beskydd av en flotteskader. Expeditionen inhiberades dock eftersom de för ändamålet reserverade fartygen i maj kommenderades till den expeditions disposition som skulle bistå armén i Pommern. De seglade till Karlskrona i stället för till Gotland.³⁵

Det förefaller i själva verket som om besittningen och kontrollen över Ösel och den baltiska kusten överhuvudtaget skulle ha varit rätt oklar vid den här tiden. Den svenska flottan dominerade havet och gjorde strandhugg där den ville – åtminstone för att komplettera sina proviantförråd.³⁶ Medan Karl XII:s planer tog sikte på ett stort handslag mellan svensk- finska och turkiska trupper över hela Europa, inriktades moderlandets militära ansträngningar på Pommern. Operationerna i Balticum, Ingermanland och Viborgsriktingen genomfördes inte med tillräcklig målmedvetenhet, även om också de anknöt till tanken på att återvinna Östersjöns sydkust för Sverige. Resurserna räckte inte till för ett erövringskrig på många fronter. När Ryssland blev starkare hade det till synes gynnsamma tillfället gått förlorat. Därmed begrovs planen på en erövring av Ösel för alltid och den misslyckade höstexpeditionen blev en förbigående episod i det stora krigets historia.

³⁴ *Historiska handlingar IX*, s. 61–63.

³⁵ *Historiska handlingar IX*, s. 304–307, 317. Lewenhaupt I, s. 105.

³⁶ *Landrath Wrangell's Chronik*, s. 91–92.